

KAZIO GRINIAUS POLITINĖS ETIKOS IR PRAKTIKOS BRUOŽAI 1920–1926 M.: DIDELĖ ASMENYBĖ MAŽOJE POLITIKOJE

DR. ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS

*Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas algimantas.kasparavicius@gmail.com*

Santrauka

Remiantis istoriografija ir istoriniais šaltiniais straipsnyje analizuojama liaudininko socialisto Kazio Griniaus – 1920–1922 m. Ministrų kabineto pirmininko, o 1926 m. birželį–gruodį trečiojo pirmosios Lietuvos Respublikos Prezidento – politinės veiklos problematika ir bruožai. Pirmiausia aptariamos istoriografijoje ligi šiol plačiau nenagrinėtos jo paskyrimo premjeru 1920 m. birželį gana netradicinės aplinkybės. Tiriama K. Griniaus vadovaujamo kabineto principiniai vidaus ir užsienio politikos vektoriai, jo politinės etikos ir pragmatizmo atvejai politinėje praktikoje, akcentuojama K. Griniaus Vyriausybės 1920–1922 m. nuveiktų darbų ir pasiektų rezultatų istorinė reikšmė. Taip pat apžvelgiama ir verifikuojama Lietuvos Respublikos politinės modernizacijos programa 1926 m. vasarą–rudenį, kurios vienas ryškiausių iniciatorių ir ideologų buvo laisvamaniis Prezidentas, Lietuvos universiteto garbės daktaras Kazys Grinius.

Reikšminiai žodžiai: Kazys Grinius; Ministras Pirmininkas; Prezidentas; Seimas; tarpukaris; politinė etika; Vilniaus problema; didžiosios valstybės.

I

Laisvamanio gydytojo, varpininko ir Vinco Kudirkos bendražygio, Steigiamojo ir visų trijų kitų demokratiškai rinktų 1920–1926 m. Seimų deputato, 1920–1922 m. premjero ir, pagaliau, 1926 m. Respublikos Prezidento, Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) garbės daktaro Kazio Griniaus asmenybė sudėtingo politinio charakterio ir savotiškos politinės faktūros. Išskirtinai įstabi, ryški, daugiaplanė ir daugiašakė. Gyvenime ir politikoje, sau ir bendražygiams nepaliaujamai kėlusį aukščiausių humanistinius idealus ir siekusių itin aukštų etinių standartų visur ir bet kokiomis aplinkybėmis. Todėl visiškai natūraliai trečiojo Respublikos Prezidento figūra darskiai reikšmingai iškilo per Antrąją pasaulinę karą: nacių okupacijos ir holokausto metais, kada buvusio Prezidento šeima savo namuose privačiai slapstė ir gelbėjo nacių ir vietinių kolaborantų persekiojamus žydus, o jis pats su dar dviem eksministras – profesoriumi Jonu Pranu Aleksa ir kunigu Mykolu Krupavičiumi – 1942 m. pabaigoje nepabūgo nacių generaliniam komisarui Kaune įteikti savotiško nepaklusnumo memorandumo, kuriame lietuvių tautos vardu buvo viešai protestuojama prieš Lietuvos kolonizaciją (germanizaciją) ir holokaustą.

Be K. Griniaus politinės figūros analizės neįmanoma jokia rimtesnė XIX a. pabaigos – XX a. pirmos pusės Lietuvos politinės istorijos analizė ir sintezė. Šiuo atžvilgiu galima sakyti, kad K. Griniaus politinės ir sociokultūrinės veiklos analizė lietuvių istoriografijoje yra tam tikras visos vartinės tarpukario Lietuvoje vykusių politinių procesų išskleidimo ir problemų suvokimo raktas. Tarpukario epochos politiniame diskurse jį galime gretinti ir lyginti su tokiais Vidurio ir Rytų Europos veikėjais kaip pirmasis Čekoslovakijos Prezidentas Tomašas Garigua

Masarykas ir nuo Telšių kilęs pirmasis Lenkijos valstybės Prezidentas Gabrielius Narutovičius – Vasario 16-osios akto signataro Stanislavo Narutovičiaus brolis.

Tačiau dar svarbiau tai, kad varpininko ir Prezidento K. Griniaus vardas yra itin reikšminga lietuvių istorinės atminties figūra. Nes lietuviams, visiems Lietuvos Respublikos piliečiams pirmiausia asocijuojasi su laisvos asmenybės laisvu pasirinkimu ir principingu apsisprendimu pačiose kritiškiausiose tautai bei valstybei situacijose, su aukštais politinės etikos ir estetikos standartais, su nepalaužiamu tikėjimu demokratija ir lietuvišku parlamentarizmu, su socialiniu teisingumu ir socialiai orientuotos valstybės modeliu. Su visų šalies piliečių lygiomis teisėmis ir laisvėmis, ištikimybe Konstitucijai ir pagarba įstatymams. Ir pagaliau su valstybės progresu: plačiai europietišškai suvokiamais valstybės nacionaliniais interesais ir lanksčia, išmintinga, be jokių išankstinių prietarų jų realizavimo politine doktrina ir taktika tiek šalies viduje, tiek tarptautinėje arenoje. Būtent šios K. Griniaus asmenybės savybės, plačiai pripažintos jau amžininkų, dažnai akcentuojamos lietuvių bei užsienio istoriografijoje,¹ ir sudaro tam tikrą šio straipsnio metodologinį pamatą, leidžiantį kalbėti apie išskirtinį jo politinį profilį ir idėjas XX a. pirmos pusės Lietuvos diskurse.

¹ Eidintas, A. *Kazys Grinius: Ministras pirmininkas ir prezidentas*. Vilnius: Mintis, 1993; Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000; Butkus, Z. Dr. Kazys Grinius. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 215–259; Kasparavičius, A. SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis, 1998*. Vilnius: Žara, 1999, p. 115–156; Bukelevičiūtė, D. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010; Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime, 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014; Tamošaitis, M., Svarauskas, A. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos*. Vilnius: Gimtojo žodžio leidykla, 2014; Žulys, Audrius A. *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939*. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej, 2015; Łossowski, P. *Konflikt polsko-litewski, 1918–1920*. Warszawa: Książka i Wiedza; Švec, L. *Československo a pobaltské státy 1918–1939*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2001.

II

Tarpukario Lietuvos politinė istorija, žvelgiant per europietiškos politinės logikos prizmę, kupina paradoksų. Vienas tokių – ir K. Griniaus tapsmas 1920 m. birželį pirmos, tikrai demokratiškai suformuotos Vyriausybės vadovu. Šio politinio paradokso esmė šiuo atveju ta, kad Vyriausybės vadovo postas buvo patikėtas ne Steigiamojo Seimo rinkimus laimėjusios krikščioniškosios demokratijos bloko autoritetui (iš 112 mandatų krikščioniškoji demokratija tuomet gavo net 59), bet beveik perpus mažesni rinkėjų pasitikėjimą gavusios socialistų liaudininkų-valstiečių sąjungos lyderiui, gydytojui K. Griniui. Nesileidžiant į smulkesnes detales galima konstatuoti, kad toks demokratiškai išrinktos valdžios (Seimo) apsisprendimas buvo reikšmingas bent keliais aspektais. Viena vertus, jis rodė, kad rinkimus laimėjusi krikščioniškoji demokratija dar nesijautė pakankamai stipri formuoti vienpartinę Vyriausybę ir vien savo jėgomis valdyti valstybę, todėl į koaliciją kvietė antrą pagal pajėgumą politinę jėgą. Taigi atsakomybę už valstybės valdymą buvo linkusi dalytis su politine partija, su kuria daugeliu pasaulėžiūros bei idėjinių-ideologinių klausimų kibiai konkuravo ir konfrontavo. Ypač šių politinių jėgų vertybinės nuostatos kirtosi dėl religijos bendrai ir Katalikų bažnyčios konkrečiai vietos, reikšmės visuomenės ir valstybės gyvenime, Bažnyčios ir dvasininkų santykio su švietimu, tautinės mokyklos doktrina, nacionaline valstybe, politika etc.² Tuo metu, kai buvusio varpininko, propagavusio ne tik tautines, bet ir socialistines idėjas³, premjero K. Griniaus vedami socialistai liaudininkai, idėjiškai dažnai palaikomi ir socialdemokratų, linko prancūziško – grynai laicistinės, sekuliaros lietuviškos valstybės kūrimo

² Plačiau apie lietuviškos krikščioniškosios demokratijos ideologinius principus ir vertybinius orientyrus žiūrėti: Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 52–84.

³ Grinius, K. *Atsiminimai ir mintys*. Chicago, 1962, t. 2, p. 98–99.

modelio link⁴, lietuviška krikščioniškoji demokratija bandė Lietuvą gan griežtai subordinuoti lietuviškos katalikybės konservatyviai ideologijai ir daugiau ar mažiau klerikalizuoti nacionalinę valstybę⁵. Taigi jau nacionalinio valstybingumo atkūrimo ir formavimosi pradžioje iš esmės susikirto dvi klasikinės politinės (vertybinės) paradigmos: pažangos (progreso) ir tradicijos (konservatyvizmo).

Kita vertus, lietuviška krikščioniškoji demokratija savo gretose tuomet gana akivaizdžiai stokojo drąsių, autoritetingų ir, svarbiausia, profesionalių bei inovatyvių asmenybių. Ypač tai akivaizdu žvelgiant į pirmosios Respublikos aukščiausiąjį – vadovų – ešeloną. Šiuo atveju lietuviškos krikščioniškosios demokratijos bendradarbiavimo su partneriais ir išitraukimo į valstybės valdymą taktika gana specifinė.

Tendencija išryškėjo dar pačioje nacionalinės valstybės aušroje. Nors 1917–1920 m. Lietuvos krašto taryboje, Lietuvos Taryboje ir Lietuvos Valstybės Taryboje (LVT) krikščionys demokratai su jiemis ideologiškai prijauciančiais turėjo beveik pusę visų balsų, tačiau šiuo išties istoriniu ir lemtingu šaliai momentu jie nedrįso ir nesugebėjo užimti aukščiausių postų atsikuriančioje valstybėje⁶. Jų atstovas ar jiemis

⁴ Plačiau apie prancūzų visuomenės ir nacionalinės valstybės modernizacinius vektorius bei proteguotus sociokultūrinius „modelius“ žiūrėti: Magraw, R. *France, 1815–1914: the bourgeois century*. New York: Oxford University Press, 1986, p. 245–259, 318–350; Siegel, Mona L. *The moral disarmament of France: education, pacifism and patriotism, 1914–1940*. Cambridge University Press, 2004, p. 92–122, 221–228; Magraw, R. *France, 1815–1914: the bourgeois century*. New York: Oxford University Press, 1986, p. 245–259, 318–350; Whitney, S. „Gender, class, and generation in interwar French catholicism: the case of the Jeunesse Ouvrière chrétienne féminine“. *Journal of family history*. 2001, no 26(4), p. 480–507; Latourette, Kenneth S. *Christianity in a revolutionary age: a history of christianity in the 19th and 20th century*. New York: Harper, 1961, p. 37–38; *Modern France: 1880–2002*. Edited by James McMillan. New York: Oxford University Press, 2003, p. 211.

⁵ Plačiau apie lietuviškos krikščioniškosios demokratijos ideologinius principus ir orientyrus žiūrėti: Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 52–84.

⁶ Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2014, p. 121.

idėjiškai prijaučiantis veikėjas tuomet netapo nei LVT pirmininku rengiant ir priimant Vasario 16-osios aktą, nei pirmuoju atsikuriančios valstybės Prezidentu 1919 m. balandį. O vieno iškiliausių krikščionių demokratų – Vasario 16-osios akto signataro, Valstybės Tarybos nario, pirmosios lietuvių gimnazijos Kaune direktoriaus profesorius Prano Dovydaičio bandymas be partijos narių pritarimo 1919 m. pavasarį vadovauti III Vyriausybei iš esmės patyrė visišką fiasko. 1919 m. kovo 12 d. LVT paskirtas vadovauti Vyriausybei profesorius P. Dovydaitis, premjero poste išbuvęs vos savaitę, atsistatydinimo pareiškimą parašė jau kovo 19 d.⁷, o visa III Vyriausybė formaliai „ištempė“ tik mėnesį – iki tų pačių metų balandžio 12 dienos. Todėl istoriografijoje dažniausiai prisimenama, kaip trumpiausiai veikusi ir mažiausiai nuveikusi pirmosios Respublikos Vyriausybė⁸.

Lietuviškos krikščioniškosios demokratijos nepasirengimas užimti aukščiausius postus valstybėje gana charakteringai buvo juntamas ir vėlesniais metais. Netgi po 1920 m. pavasarį aiškiai laimėtų Steigiamojo Seimo rinkimų, po kelerių metų buvimo valdžioje, po 1922 m. vasaros pabaigoje daugiausia savo pačių balsais priimtoms demokratinės Konstitucijos, numačiusios prezidento institutą, krikščioniškoji demokratija gana nedrąsiai, neužtikrintai ir nelengvai rado kandidatą į valstybės vadovus. Susirinkus pirmajam Seimui, agronomo išsilavinimą turintis Aleksandras Stulginskis 1922 m. gruodį kurį laiką griežtai, kategoriškai atsisakinėjo kandidatuoti ir tik bendražygių įkalbėtas, intensyviai spaudžiamas pagaliau sutiko priimti šią politinę našą⁹. Tam tikra politinės atsakomybės baimė krikščioniškosios demokratijos koaliciją, jos lyderius, regis, persekiojo kone per visus parlamentinės demokratijos metus, nors šiuo laikotarpiu ji buvo didžiausia ir

⁷ Jakubčionis, A. Pranas Dovydaitis – mokslininkas politikoje. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 137.

⁸ Liekis, A. *Signarai: vasario 16*. Vilnius: Džiugas, 1996, p. 145–147; Jakubčionis, A., *op. cit.*, p. 138.

⁹ Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014, p. 142.

įtakingiausia politinė jėga krašte. Netgi po 1926 m. gruodžio 17 d. antikonstitucinio perversmo, kurį krikščioniškoji demokratija politiškai organizavo ir įvykdė beveik lygia greta¹⁰ su Lietuvių tautininkų sąjunga ar netgi dominuodama ir turėdama pranašumą vykstant perversmo įvykiams¹¹, aukščiausi valstybės postai – prezidento ir premjero – buvo atiduoti tautininkams. Nors 1926 m. gruodžio 17–19 d. aukščiausius postus valstybėje užleisdama iš esmės beveik miniatiūrinei¹² ir visuomenėje neįtakingai Lietuvių tautininkų sąjungai, krikščioniškoji demokratija, panašu, jautėsi ir save įsivaizdavo patyrusiu marionėčių teatro lėlininku, tačiau tokia politinė taktika jai iškrėtė piktą pokštą. Jau po gero pusmečio krikščioniškoji demokratija iš esmės atsidūrė politiniame užribyje, ir iš čia, nors ir dėjo didžiules pastangas, keitė taktiką ir priėmė kontroversiškų sprendimų¹³, beveik neišsikapstė ligi pat lemtingojo 1940 m. birželio – valstybės sovietinės okupacijos ir aneksijos.

¹⁰ LKDP prie gruodžio 17-osios perversmo svariai prisidėjo ne tik ideologiškai jį įkvėpdama per savo spaudą – dienraštį „Rytas“, kuris 1926 m. vasarą–rudenį Vyriausybę puolė itin aršiai, nuosekliai ir metodiškai, finansiškai ir politiškai 1926 m. spalį paremdama perversmo šauklį – profašistinės pakraipos, antisemitinį savitraštį „Tautos valia“ ir pagaliau per sau artimus kariškius – gen. Kazį Ladygą, plk. Vladą Skorupskį, maj. Povilą Plechavičių, maj. Vinčą Grigaliūną Gloverį etc. – tiesiogiai prisidėdama prie perversmo karinių planų parengimo ir įvykdymo. [Plačiau: Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014, p. 198–200.]

¹¹ Tik su LKDP veikėju „pagalba“ 1926 m. gruodžio 17–18 d. Prezidentas K. Grinius buvo įkalbėtas, o *de facto* priverstas atsistatydinti iš savo posto ir beveik vien tik krikščioniškosios demokratijos bloko deputatų III Seime balsais, 1926 m. gruodžio 19 d. popietę A. Smetona buvo išrinktas Prezidentu, šitaip lyg „įteisinant“ ir baigiant smurtinį, antikonstitucinį valdžios pasikeitimo procesą Lietuvoje. [Plačiau: Lopata, R. *Authoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception = Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 77–78.]

¹² 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo išvakarėse Lietuvių tautininkų sąjunga visoje šalyje turėjo tik apie 250–300 formalių narių, iš jų aktyvūs buvo vos keliasdešimt.

¹³ Rudis, G. Jungtinis antisimetinės opozicijos sąjūdis 1938–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997, p. 182–215.

Trečia vertus, iškalbu tai, kad socialistų liaudininkų-valstiečių sąjunga svarbiausią vykdomosios valdžios valstybėje postą savo ruožtu patikėjo lyderiui, ilgus metus praleidusiam emigracijoje, vos prieš pusmetį iš Paryžiaus grįžusiam į Lietuvą ir iš esmės neturinčiam jokios realios bent kiek didesnės politinės praktikos. Visus *Didžiojo karo* metus K. Grinius su šeima praleido Rusijoje. 1914 m. rudenį, vos prasidėjus karui ir artėjant kaizeriniai okupacijai, su šeima pasitraukęs į carinės imperijos gilumą, būsimasis premjeras ir Prezidentas į Lietuvą grįžo daugiau nei po penkerių metų – 1919 m. lapkričio gale. Tik 1919 m. vasarą iš Rusijos atvykęs į Paryžių, jis tiesiogiai įsitraukė į šalies valstybinę veiklą. Lietuvos delegacijos prie Taikos konferencijos vadovo ir užsienio reikalų ministro prof. Augustino Voldemaro buvo paskirtas vadinamosios *Pareivių komisijos* pirmininku ir rūpinosi po Vakarų Europą išblaškytų lietuvių, pirmiausia Vakaruose atsidūrusių lietuvių karo belaisvių – karių ir karininkų – paieškomis, išlaisvinimu ir grįžimu į tėvynę¹⁴. Apibendrinant gydytojo K. Griniaus gana kontroversišką tapsmą premjeru 1920 m. birželį galima konstatuoti, kad tokiam sprendimui didelę įtaką darė ne tik tam tikras jo populiarumas demokratėjančioje, bet etnopolitiškai gana susiskaldžiusioje Lietuvos visuomenėje, besiformuojančio nacionalinio politinio valdančiojo elito (isteblišmento), pirmiausia – partijos bičiulių, didelis pasitikėjimas juo, bet ir paties pretendento į premjerus asmeninis ryžtas ir drąsa. Savybės, išsiugdytos ir sukauptos ilgus metus intensyviai kovojant su carine administracija už lietuviškos spaudos susigrąžinimą, lietuvybės skleidimą, taip pat priešintis politinei ir kultūrinei Lietuvos rusifikacijai.

III

1920 m. birželio 19 d. K. Grinius buvo paskirtas vadovauti Ministrų kabinetui. Jau birželio 23 d. Steigiamajame Seime jis pristatė

¹⁴ Gaigalaitė, A. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 131–135.

savo Vyriausybės programinę deklaraciją, kurioje glaustai pateikti svarbiausi naujajai Vyriausybei keliami tikslai, uždaviniai ir darbai¹⁵. Premjero poste K. Grinius išbuvo daugiau nei pusantrų metų: ligi 1922 m. vasario 2 d., kada dėl didėjančių idėjinių-ideologinių prieštaravimų krikdemų ir socialistų liaudininkų koalicijoje kilus principiniams nesutarimams bei įtampai¹⁶ šie atšaukė K. Grinių iš premjero posto. Svarbu pabrėžti, kad Vyriausybės vadovu K. Griniui teko dirbti tuomet, kai besikurianti Lietuvos Respublika dar neturėjo tarptautinio pripažinimo *de jure*; valstybės sienos dar nebuvo nustatytos, o teritorija – nesuformuota; kada Vyriausybė buvo priversta veikti ne nuolatinėje ilgametėje natūralioje valstybės sostinėje¹⁷ Vilniuje, bet

¹⁵ I sesijos 18 posėdis, 1920 birželio 23 d.: posėdžio stenograma. *Steigiamojo Seimo darbai: (posėdžių stenogramos)*. 4 sąs. Kaunas: Steigiamojo Seimo sekretoriatas, 1920.

¹⁶ Butkus, Z. Dr. Kazys Grinius. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 246–247.

¹⁷ Istoriografijoje, analizuojančioje tarpukario Lietuvos problematiką, Vilniaus politiniam statusui apibūdinti dažnai vartojamas terminas „istorinė sostinė“, deja, nėra vienareikšmis. Racionalu, natūralu ir logiška, kai tokiu terminu siekiama pabrėžti faktą, kad Vilnius – ilgaamžė, nuolatinė Lietuvos (valstybės, ATR laikais – subvalstybės ar tiesiog krašto) sostinė. Tačiau klaidinga, kai terminas vartojamas norint pabrėžti esą jau senai įvykusį baigtinį faktą ir lietuvių politinėje ar subpolitinėje praktikoje bei mintyje kadaise neva nutrūkusią „Vilniaus sostinės“ tradiciją. Vienas ryškesnių pastarosios tendencijos pavyzdžių šiuo atveju gali būti ir kolegų Dangiro Mačiulio bei Dariaus Staliūno knyga, kurioje Vilniaus „sostiniškumas“ XIX a. gale – tarpukario metais traktuojamas iš esmės tik kaip besiformuojančio lietuviško nacionalizmo – pirmiausia, lietuvių tautinio judėjimo lyderių – teorinis (spekuliatyvus) programinis elementas, atitrūkęs nuo realybės ir daugiausia padiktuotas esą tik „istorinės teisės“ tęstinumo užtikrinimo intencijos ir „vadinamojo etnografinio“ argumento bei XIX a. pab. lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio ištakų „centro“ motyvo. Kaip žinome, liberalios šalies istoriografijoje teisę egzistuoti turi įvairios istoriografinės koncepcijos. Svarbu tik, kad jos būtų logiškos ir argumentuotai pagrįstos. Pastaruoju atveju, deja, yra ne visai taip. Pirmiausia, maždaug ligi 1917–1918 m. sandūros Vilniaus, kaip „Lietuvos sostinės“, tradicijos ir neformalus statusas net po trečiojo Žečpospolitos padalijimo, per visą XIX a. net lenkų politinės minties niekada iš esmės nebuvo ginčijamas. Bent jau man tokie pavyzdžiai ar tyrimai nežinomi. Kita vertus, lieka neaišku, kada ir kaip „sostinės / sostapilio Vilniaus“ tradicija lietuvių politinėje mintyje ištirpo ar nutrūko, kur ir kada susiformavo naujas Lietuvos centras – „sostinė / sostapilis“, jei XIX a. gale –

XX a. pr. kuriantis nacionalinei valstybei šią tradiciją esą iš esmės reikėjo atkurti iš naujo pradėdant nuo Vilniaus „kaip Lietuvos šiuolaikinės valstybės sostinės idėjos“? Dar įdomesnių minčių kelia kolegų mintijimas, į pirmą vietą iškeliantis ne pilietinius, bet etninius motyvus ir turintis tarsi ir paaiškinti, kodėl XX a. pr. Vilnius esą jau nebegalėjo būti modernios Lietuvos sostine, nes etniniai „lietuviai sudarė labai nedidelę šio miesto gyventojų dalį“. Logika tokia, tarsi kada nors anksčiau – pradėdant didžiuoju kunigaikščiu Gediminu ir baigiant ATR / Žečpospolitos paskutiniu valdovu Stanislawu Augustu Poniatowskui – ilgaamžėje Vilniaus miesto-sostinės istorijoje būtų buvę kitaip ir etniniai lietuviai būtų buvusi šio miesto dauguma. Numanoma kolegų apeliacija, kad senasis LDK valstybingumas nebuvo nei tautinis, nei demokratinis, o modernusis – būtent toks, kritikos neišlaikytų. Viena vertus, valstybių sostinių formavimosi Europoje istorija beveik nesijususi su valstybių demokratine raida; kita vertus, 1922 m. Konstitucijoje kalbama ne apie „lietuvių tautą“, bet „Lietuvos tautą“. Be to, joje rezervuotos tautinių mažumų autonomijų kūrimo teisės, Vyriausybėje ligi 1924 m. veikė tautinių mažumų ministrų institutai. Taigi, remiantis ne tautiniais, bet pilietiniais principais, formali juridinė bazė Vilniui būti Lietuvos Respublikos sostine buvo pakankama. Toks tautiško iškelimas prieš pilietišumą mažų mažiausiai stebina, nes panašią „tyrimo metodologiją“ pritaikius kai kuriems kitiems XX a. pr. Vidurio ir Rytų Europai būdingiems atvejams, rezultatas būtų sunkiai priimtinas net XXI a. pr. postmoderniai liberaliai istorinei sąmonei. Juk jei tyrimo autoriams eventualiai aišku, kad demokratinio gyventojų apsisprendimo principo įgyvendinimas Vilniaus atveju „baigtųsi ne tautinės Lietuvos naudai“, tai jiems dar aiškesnis turėtų būti analogiško principo pritaikymo eventualumas tarpukario Austrijai, Čekoslovakijai, Lenkijai etc. Tai yra, nekalbant apie „smulkmenas“, iš tarpukario Europos politinio žemėlapiro turėtume ištrinti Austriją ir pozityviai vertinti Miuncheno konferencijos sprendimus (beje, britai kurį laiką remdamiesi panašiais principais taip ir darė – maždaug ligi 1942 m. pr. pokarinę Vokietiją planavę atkurti su Austrija ir galbūt Sudetais...). Taigi autorių konstruojamame diskurse ryškėja tendencija istorinius faktus painioti su idėjomis. Tai nėra labai nauja: dar 1920 m. gegužę į Maskvą dėl taikos derybų su Rusija atvykusią Lietuvos delegaciją Rusijos delegacijos pirmininkas Adolfas Joffe mokė, kad iš tiesų jokios lietuviškos valstybės istoriškai niekada nebuvo, yra tik jos idėja lietuvių nacionalistų galvose... Ir dar. Baigiamajame skyriuje kolegų suformuluota tezė, kad „Vilniaus kaip Lietuvos sostinės idėjos atsisakyti tarpukario Lietuvoje tapo neįmanoma“, – gana abejotina. Viena vertus, jei jau kalbame apie „idėjas“, tai faktografinė klaida, nes 1922 m. Konstitucijoje, kuri galiojo ligi 1928 m. gegužės 25 d., šios „idėjos“, kaip žinome, nėra. Kita vertus, Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės, fakto redukovimas tik į modernaus lietuviško nacionalizmo (ar jo tėvų) „idėją“ ar „projektą“ šiek tiek primena žinomo amerikiečių rašytojo Marko Twaino sentenciją apie žinomai perdėtus gandus apie rašytojo mirtį... [Mačiulis, D., Staliūnas, D. *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 290–291.]

laikinojoje sostinėje Kaune. Kada dar tebevyko realus, jauną Respubliką sekinantis karas su grėsmingais išorės priešais. Nebus perdėta, jei akcentuosime, kad per tuos 19 mėnesių K. Griniaus vedama Vyriausybė vidaus ir užsienio politikoje nuveikė daug. Jau 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje, nors ir gana kontroversiškomis aplinkybėmis – vykstant Lenkijos ir bolševikinės Rusijos nuožmiam karui¹⁸ – buvo pasirašyta Taikos sutartis su Rusija. Ši sutartis pirmąkart modernios Lietuvos valstybės istorijoje nubrėžė ir juridškai fiksavo pietrytinę valstybės sieną ir Lietuvos valstybės, kurios sostinė yra Vilnius, suverenitetą konkrečiai apibrėžtoje erdvėje; suteikė ilgai lauktą formalų buvusio suvereno pripažinimą *de jure*, kuris atvėrė duris Lietuvai gauti kitų Europos bei pasaulio didžiųjų valstybių tarptautinį pripažinimą. Žvelgiant retrospektyviai istoriškai, politiškai ir geopolitiškai, 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje sudaryta Taikos sutartis su Sovietų Rusija iš esmės buvo ir lieka reikšmingiausias K. Griniaus vadovaujamo Ministrų kabineto darbas. Nes santykių suregulavimas su buvusiu suverenu – pripažinimo *de jure* išgavimas – Lietuvai ne tik atvėrė kitų tarptautinių subjektų analogišką pripažinimą ir lėmė įsitvirtinimą tarptautinėje arenoje, bet ir padėjo tvirtą juridinį pamatą visam vėlesniam Lietuvos Respublikos juridiniam bendradarbiavimui su didžiuoju Rytų kaimynu: t. y. apibrėžė Lietuvos suverenitetą tam tikroje geopolitinėje erdvėje ir eventuliai užtikrino bent minimalų jo realizavimą Lietuvai kaip valstybei ir lietuviams kaip politinei tautai egzistenciškai svarbioje teritorijoje.

Kaip žinoma, profesionaliam istorikui šiandien būtų sunku konstatuoti, kad 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartis su bolševikine Rusija buvo ideali, be tam tikrų trūkumų ar šešėlių. Lygiai kaip ir tai, kad tarptautinių santykių istorija žino tobulų sutarčių tarp tarptautinių

¹⁸ Okulewicz, P. *Koncepcja „międzymorza“ w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001, p. 385–387.

subjektų receptą. Tačiau, turint galvoje visus vėlesnius Lietuvos politinius ir juridinius susitarimus su Rusija (imtinai iki 1939 m. spalio 10 d. Savitarpio pagalbos sutarties, lėmusios faktinį Lietuvos Respublikos suvereniteto realizavimą Pietryčių Lietuvoje, ir 1991 m. liepos 29 d. Maskvoje Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko prof. Vytauto Landsbergio ir Rusijos Federacijos Prezidento Boriso Jelcino pasirašytos Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties, kurios pirmo straipsnio juridine paradigma Lietuvos Respublikos santykiai su Rusijos Federacija remiasi iki šiandien), dar sunkiau būtų paneigti, kad K. Griniaus Vyriausybės 1920 m. vasarą nubrėžtas principinis politinis ir juridinis santykių su ilgaamžiu Rytų kaimynu vektorius buvo ir lieka itin reikšmingas faktorius modernaus Lietuvos valstybingumo gynimo ir teritorinio vientisumo išsaugojimo istorijoje.

Dėl nacionalinės tapatybės ir Nepriklausomybės išsaugojimo bei suvereniteto apgynimo 1920 m. vasaros pabaigoje – vėlyvą rudenį Lietuva atlaikė karinius susidūrimus, o vėliau ir žūtbutinį karą su pietine kaimyne Lenkija. Paraginti Vyriausybės, kritinėmis valstybei dienomis į frontą savanoriais stoji ne tik studentai, bet ir Seimo nariai. Nors šio karo rezultatai Lietuvai geopolitiškai ir psichologiškai buvo itin skausmingi ir sunkūs – beveik dviem dešimtmečiams prarasta valstybės sostinė, pietrytinės teritorijos ir patirtas tarptautinis pažeminimas (Lietuva visoje Europoje tapo „valstybe be sostinės“), tačiau tautos teisė į nepriklausomą valstybingumą ir principinis nacionalinis suverenitetas liko apginti.

Net ir tokiomis sudėtingomis išorinėmis aplinkybėmis premjero socialisto liaudininko vairuojama Lietuva politiškai pastebimai progresavo. Kiek mažiau nei po metų – 1921 m. rugsėjo 22 d., kartu su šiaurinėmis kaimynėmis Latvija ir Estija Lietuva buvo priimta į reikšmingiausią globalią tarpukario tarptautinę organizaciją – Tautų Sąjungą. Skirtingai nuo Latvijos ir Estijos, Lietuva į Tautų Sąjungą buvo priimta dar net neturėdama didžiųjų, įtakingiausių Europos ir pasaulio

valstybių pripažinimo *de jure*¹⁹. Tokį sprendimą daugiausia lėmė du momentai: pakankamai lanksti ir liberali K. Griniaus vadovaujamos Vyriausybės vykdyta vidaus ir užsienio politika bei politinio liberalizmo idėjų populiarumas ir demokratiška valstybių priėmimo tvarka pačioje Tautų Sąjungoje. 1921 m. rudenį stodama į Tautų Sąjungą K. Griniaus Vyriausybės vedama Lietuvos Respublika ne tik pasižadėjo gerbti tautinių mažumų politines, kultūrines teises, pasirašė Tautinių mažumų apsaugos įstatymą, bet ir gana nuosekliai, principingai pagal galimybes vykdė šiuos tarptautinius įsipareigojimus. Štai 1921 m. gruodžio 17 d. pagarsintoje Vyriausybės deklaracijoje K. Grinius skelbė, kad po Vilnijos atgavimo bus ne tik gerbiamos, bet ir juridiskai įtvirtintos visų krašto gyventojų prigimtinės tautinės teisės: Vilniaus kraštui suteikta reali politinė autonomija su vietos Seimu Vilniuje²⁰. Pasak premjero, „Demokratinėje Respublikoje <...> bus vietos tautybei ir tikybai“: Lietuvos lenkai, „baltgudžių tauta“ ir „žydų tautos Lietuvos piliečiai“ galės laisvai ir autonomiškai kurti savo tautines mokyklas, išpažinti tikybą, puoselėti kultūrą²¹.

Svarbu pažymėti, kad įstojimas į universaliais humanizmo principais ir modernia tarptautine teise besiremiančią Tautų Sąjungą ir bendradarbiavimas su jos institucijomis pirmajai Respublikai buvo ypač reikšmingas. Turėdama labai ribotus žmogiškuosius, ekonominius, ginklų ir kitų medžiaginių galių išteklius Lietuvos Respublika tarptautinėje arenoje tuomet labiau buvo linkusi remtis universaliais humanizmo,

¹⁹ 1921 rugsėjį *de jure* Lietuvą buvo pripažinusios tik karą pralaimėjusi Vokietija, Sovietų Rusija, Latvija, Estija ir Meksika. *De facto* Lietuvą 1921 m. rugsėjį jau buvo pripažinusios Švedija, Norvegija, Didžioji Britanija, Suomija, Vatikanas, Prancūzija, Lenkija. Tačiau *de jure* JAV „Lietuvos vyriausybę“ pripažino tik 1922 m. liepos 29 d., Vatikanas – 1922 m. lapkričio 6 d., Prancūzija, Didžioji Britanija, Italija ir Japonija – tų pačių metų gruodžio 20 d., o Lenkija – tik 1927 m. gruodžio 10 d.

²⁰ Mačiulis, D., Staliūnas, D. *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 13; Morawski, W. *Władysław Grabski – polityk, mąż stanu, reformator*. Warszawa, p. 8–9.

²¹ *Ten pat.*

tarptautinės teisės ir kolektyvinio saugumo principais. Todėl premjero K. Griniaus vadovaujama Vyriausybė glaudų bendradarbiavimą su Tautų Sąjunga pradėjo gerokai anksčiau, nei Lietuva formaliai tapo šios institucijos nare, ir dėjo į ją labai dideles viltis. Racionalizuoti Lietuvos santykius su Lenkija Tautų Sąjunga, dominuojant Antantės valstybėms, pabandė jau 1920 m. liepos 5–16 d. Belgijoje Spa mieste vykusioje tarptautinėje konferencijoje, kai iš Lenkijos mėgino „išspausti“ formalų Lietuvos valstybinio suvereniteto pripažinimą teritorijose su Vilniumi, o Lietuvą tokiu būdu paakinti vykstančiame Lenkijos ir Rusijos kare laikysis besąlygiško, Lenkijai palankaus neutralumo²². Nors bolševikinės grėsmės akivaizdoje mainais už karinę-politinę paramą lenkų premjeras Władysławas Grabskis Spa konferencijos sprendimus nenoromis priėmė, tačiau Lenkijos valstybės viršininkas maršalas Jozefas Pilsudskis ir lenkų valdantysis elitas premjero duotų pažadų nepriėmė ir nepatvirtino. Todėl jau liepos 24 d. W. Grabskio kabinetas krito ir buvo sudaryta nauja, su Spa konferencijos sprendimais beveik jau nesusaistyta Wincenty Witoso vyriausybė. Matydama Lenkijos nusistatymą, savo ruožtu Spa konferencijos nutarimų iš esmės nepaisė ir K. Griniaus vadovaujama Vyriausybė, 1920 m. vasaros pabaigoje dėl Lietuvos suvereniteto realizavimo ginčytinose teritorijose su Lenkija ji gana rizikingai įsivėlė į Lenkijos ir Sovietų Rusijos karo peripetijas, politinį flirtą su Maskva²³ ir netgi ilgam laikui pakliuvo į Maskvos geopolitinį farvaterį.

Daugiausia lietuvių iniciatyva tarpininkauti politiniame teritoriniame ginče su Lenkija Tautų Sąjunga vėl ėmėsi tų pačių metų rugsėjį. Pradžia šįkart buvo daug žadanti: jau spalio 7 d., tarpininkaujant Tautų Sąjungos atstovams, Suvalkuose buvo pasirašyta Lietuvos ir

²² Kaminski, Marek K., Zacharias, Michal J. *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1987, p. 113; Morawski, W. *Władysław Grabski – polityk, mąż stanu, reformator*. Warszawa: Narodowy Bank Polski, p. 9–10.

²³ Laurinavičius, Č., *op. cit.*, p. 149–151.

Lenkijos *paliaubų sutartis*, numačiusi visų karo veiksmų nutraukimą ir tiesiogines abiejų pusių derybas dėl politinių teritorinių klausimų sureguliuavimo. Tačiau vos po dviejų dienų prasidėjusi maršalo J. Pilsudskio ir generolo Lucjano Želigowskio karinė kompanija prieš Lietuvą šią perspektyvą sužlugdė. Lenkams užėmus Vilnių K. Giniiaus Vyriausybė su specialia misija ieškoti Tautų Sąjungos politinės diplomatinės pagalbos į Ženevą išsiuntė ekspremjerą prof. Augustino Voldemaro vadovaujamą delegaciją. Ir ne veltui: spalio 14 d. Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkas Leonas Bourgeois pavadino L. Želigowskio karinę kampaniją „agresija“, ją pasmerkė ir pareikalavo Lenkijos vyriausybės nedelsiant nutraukti²⁴. Pasitikėdamas Tautų Sąjungos galia ir autoritetu K. Giniiaus kabinetas jau kitą dieną Vilniaus bylą – „klausimą dėl lenkų okupantų užgrobtų mūsų Rytų sričių“ – patikėjo spręsti Tautų Sąjungai²⁵. Lietuvos ir Lenkijos konfliktas buvo viena pirmųjų ir sudėtingiausių tarptautinių bylų, kurias 1920–1923 m. teko spręsti ką tik susikūrusiai naujai tarptautinei institucijai, tuomet dar labai stokojusiai patirties, autoriteto ir politinės galios. Tokiomis aplinkybėmis, manipuliuodama savo pozicija²⁶ ir remiama galingų bei įtakingų sąjungininkų (pirmiausia Paryžiaus, o iš dalies ir Londono), Varšuva 1920 m. rudenį išsisuko nuo Tautų Sąjungos pirmųjų principinių tarptautinių įpareigojimų Lietuvai, bylą uždelsė ir pasuko sau naudinga linkme. Kita vertus, tik Tautų Sąjungai tarpininkaujant tų pačių metų lapkričio 29–30 d. šalims Kaune pavyko susitarti dėl naujos *paliaubų sutarties* ir aktyvių karo veiksmų nutraukimo.

²⁴ Łossowski, P. *Konflikt polsko – litewski, 1918–1920*. Warszawa: Książka i Wiedza, p. 193.

²⁵ I Sesijos 152 posėdis, 1921 gruodžio 17 d. *Steigiamojo Seimo darbai: (posėdžių stenogramos)*. 32 sąs. Kaunas: Steigiamojo Seimo sekretoriatas, 1921.

²⁶ Łossowski, P. *Konflikt polsko – litewski, 1918–1920*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1996, p. 146–148, 161–185.

Remtis Tautų Sąjungos politiniu veiksmu, modernia juridine galia ir tarptautiniu autoritetu²⁷ kovodama dėl Vilniaus susigrąžinimo ir santykių su kaimynine Lenkija normalizavimo, K. Griniaus Vyriausybė bandė kone per visą savo veiklos kadenciją. 1920 m. pabaigoje Tautų Sąjungai pasiūlius konfliktą spręsti visuotinio plebiscito ginčytinose teritorijose būdu, Vyriausybė šį siūlymą nenoromis priėmė, bet paaiškėjus, kad tokio demokratinio problemų sprendimo būdo baiminasi ne tik Lietuva, bet ir Lenkija, idėja liko nerealizuota. Vyriausybei pritarus, 1921 m. pavasarį, dar kartą tarpininkaujant Tautų Sąjungai, Briuselyje prasidėjo, o tų pačių metų rudenį Ženevoje buvo tęsiamos tiesioginės Lietuvos ir Lenkijos derybos dėl pagrindinių ginčytinų klausimų sprendimo ir santykių normalizavimo. Jų metu Tautų Sąjungos pirmininko, belgų politiko Paulo Hymanso pastangomis buvo parengti net du Lietuvos ir Lenkijos santykių normalizavimo projektai. 1921 m. gegužę parengtas dokumentas (vadinamasis Pirmasis Hymanso projektas) iš esmės atspindėjo tik Varšuvos politinę valią ir siekius, o tų pačių metų rugsėjį – antrasis jau buvo labiau politiškai subalansuotas, jame iš dalies buvo atsižvelgta ir į kai kurias lietuvių etnines, politines ir kultūrines aspiracijas. Vis dėlto K. Griniaus vadovaujama Lietuvos Vyriausybė abu projektus atmetė. Už antro projekto tam tikromis aplinkybėmis priėmimą tvirčiau pasisakė tik keli valdančiojo politinio-diplomatinio elito atstovai: buvęs premjeras, Lietuvos delegacijos Briuselyje ir Ženevoje deryboms su Lenkija dėl Vilniaus vadovas, liberalas²⁸ Ernestas Galvanauskas; buvęs

²⁷ Kiek nukrypstant nuo temos, reikia pabrėžti, kad nors įvairių egoistinių interesų ir prieštaravimų draskomai Tautų Sąjungai 1920–1923 m. Lietuvos ir Lenkijos konflikto išspręsti nepavyko, tačiau tik dėl jos politinio spaudimo ir autoriteto 1927 m. gruodį Ženevoje Lenkija Lietuvą pagaliau pripažino *de jure* ir tarp šalių pagaliau buvo likviduota kelerius metus egzistavusi itin pavojinga permanentinė „karo stovio padėtis“.

²⁸ Čia galbūt svarbu pabrėžti, kad formaliai žiūrint tarpukario epochoje liberalų partijos Lietuvoje nebuvo, tačiau liberalų pagal įsitikinimus, o ne pagal partinę priklausomybę buvo nemažai. Prie tokių šiuo atveju priskiriamas ir E. Galvanauskas.

Lietuvos delegacijos derybose su Rusija dėl taikos sutarties sudarymo vadovas, Lietuvos atstovas Didžiojoje Britanijoje, E. Galvanausko delegacijos narys, liberalių pažiūrų inžinierius Tomas Norus-Naruševičius; Užsienio reikalų ministerijos Rytų departamento direktorius, teisininkas ir diplomatas Andrius Lisauskis²⁹. Tačiau didžioji dauguma gana kategoriškai buvo prieš bet kokius artimus politinius ryšius su pietine kaimyne³⁰.

Žinomas dešiniųjų pažiūrų visuomenės veikėjas, pirmosios Vyriausybės finansų ministras, Žemdirbių sąjungos³¹ lyderis Martynas Yčas 1921 m. spalį rusų pasiuntiniui Kaune Semionui Aralovui aiškino, kad prieš P. Hymanso projektą kategoriškai pasisako ne tik jo partija, kurią remia „Pažanga, šauliai, socialdemokratai, taip pat Santara“, bet ir dalis krikščionių demokratų bei socialistų liaudininkų, taip pat kariuomenė. Ir jei K. Griniaus Vyriausybė šios jėgos nepaisys, „perversmas neišvengiamas“. Kalbėdamas su rusų pasiuntiniu M. Yčas buvo radikalus: „Jau geriau bus komunistinė Lietuva nei lenkiška. <...> Hymanso projekto

²⁹ Tamošiūnas, M. Lietuvos atstovų konferencija Kaune 1921 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1995*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 248–252.

³⁰ RSFSR atstovybės Kaune bendradarbio Zonderio 1921 11 05 visiškai slaptas pranešimas Nr. 36 URLK kolegijos nariui Viačeslavui Menžinskiui. *Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas*. F. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 3, lap. 122.

³¹ Žemdirbių Sąjungos lyderiu M. Yčas buvo beveik ligi pat 1924 m., kol Žemdirbių sąjunga susijungė su Tautos pažangos partija ir Lietuvoje gimė nauja, aiškiai dešinėsios politinės pakraipos politinė jėga Lietuvių tautininkų sąjunga. Tiesa, žemdirbių reikalai, jų kuriamo produkto reikšmingumas šalies ūkiui ir jų eventualus politinis potencialas valdyti valstybę M. Yčui ramybės nedavė ir vėlesniais metais. Jau po autoritarinio perversmo jis parašė ir išleido knygutę, kurioje įrodinėjo Ūkininkų sąjungos, Ūkininkų partijos, Lietuvių tautininkų sąjungos ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos politinių programų panašumus ūkiniais klausimais ir net kėlė šių politinių vienetų susijungimo į vieną politinį kumštį reikalą. Nors ši idėja maždaug ligi 1928 m. vasaros gana rimtai buvo svarstoma premjero A. Voldemaro ir vieno liaudininkų lyderių daktaro Zigmo Toliušio, tačiau vėliau, tautininkams vis labiau stiprėjant ir sukant autoritarizmo link, užgeso. [Yčas, M. *Ūkininkų reikalai*. Kaunas, 1927.]

nebus. Geriau tegu mus puola Želigowskis. <...> Mūsų taktika laukti, lūkuriuoti ir Rusija mus dar padės.³²

Nevienareikšmiškai savo poziciją Vilniaus atgavimo, derybų su Lenkija ir santykių su Rusija klausimais tuomet formulavo ir pats premjeras. Viena vertus, kaip žmogus, pilietis ir tautos tribūnas K. Grinius tvirtai tikėjo ir skelbė, kad Vilnius yra Lietuvos „šviesos centras, <...> ekonominis mazgas <...> titybinis vidurys ir istorinis mūsų kultūros židinyš. Tai yra Valstybės širdis, be kurios organizmas negali gyventi“³³. Tačiau, antra vertus, kaip patyręs, kovų užgrūdintas politikas ir Vyriausybės vadovas politiką dėl sostinės susigrąžinimo stengėsi remti ne emocijomis ar retorinėmis figūromis, kurias politikai paprastai demonstruoja tautai (liaudžiai), bet diplomatiškai strateguoti žvelgdamas tolyn į priekį ir matydamas visą tarptautinę panoramą ir geopolitinį diskursą. Užsienio reikalų eksministro, krikdemo dr. Juozo Purickio liudijimu, 1921 m. gale K. Griniui sprendžiant hamletišką Lietuvos užsienio politikos, santykių su Lenkija ir nacionalinės valstybės politinės ateities dilemą, jis stengėsi būti maksimaliai racionalus ir pragmatiškas. Pasak K. Griniaus, naujo „Karo tarp Lenkijos ir Rusijos atveju mums naudingiausia visai neturėti Vilniaus, nes tokiu atveju būtinai tektų stoti į vieną kurią pusę. Mums labiausiai būtų pageidautina, kad Rusija užimtų Vilnių ir mums atiduotų.“ Nors tokia jaunos lietuviškos politinės virtuvės taktika kai kuriuos patyrusius rusų diplomatus tuomet skatino ironizuoti – „O ką jūs padarysite, jei Rusija Vilnių užims ir daugiau jo niekam nebeatiduos?“³⁴ – taip komentuodamas premjero K. Griniaus poziciją kartą ironiškai replikavo sovietų pasiuntinys Kaune S. Aralovas. Tačiau, žvelgiant iš ankstesnės istorinės perspektyvos ir žinant XX a. Europos geopolitines anomalijas, K. Griniaus pasirinktą

³² RSFSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje S. Aralovo 1921 10 12 slaptas pranešimas URLK kolegijai. *Ten pat*, lap. 250. RSFSR atstovybės Kaune darbuotojo Zonderio visiškai slaptas 1921 10 26 pranešimas Nr. 141 RSFSR pasiuntiniui Kaune S. Aralovui apie pokalbį su M. Yču. *Ten pat*, lap. 213.

³³ Mačiulis, D., Staliūnas, D., *op. cit.*, p. 119.

³⁴ *Ten pat*.

politinę taktiką nuginčyti šiandien būtų sunku. Ir ne tik dėl to, kad remdamiesi panašia politine logika bei taktika tarpukaryje dažnai veikė K. Griniaus idėjiniai bendražygiai socialistai liaudininkai³⁵ ar dešiniųjų politinių pažiūrų vėlesni Lietuvos Vyriausybių vadovai, užsienio reikalų ministrai³⁶, kitų Europos šalių lyderiai³⁷, bet ir dėl to, kad ši taktika, nepaisant viso jos politinio makiaveliškumo, etinio realyvizmo ir moralinio ambivalentiškumo, 1939 m. rudenį liko realizuota praktiškai.

Reziumuojant K. Griniaus kabineto vykdytą politiką dėl Vilniaus ir Pietryčių Lietuvos susigrąžinimo bei principinių santykių su Lenkija formavimo svarbu akcentuoti keletą reikšmingų momentų. Nepaisydamas buvusio istorinio sąjungininko politinio spaudimo ir netgi grasinimų, tam tikros dalies vietinio lietuviško valdančiojo elito kapituliantiškų nuotaikų ar dvejonų, taip pat didelės dalies tarptautinės bendrijos veikėjų egoistinio nusistatymo, premjero K. Griniaus Vyriausybė ir jos paskirta delegacija deryboms Briuselyje ir Ženevoje 1921 m. balandį–gruodį rado savyje pakankamai politinės valios principingai ginti šalies nacionalinius interesus ir nacionalinį suverenitetą. Ir šis principumas lėmė, kad tarptautinės bendrijos bei pietinės kaimynės Lietuvai perdėtai peršami vadinamieji Hymanso projektai 1921 m. liko už realios politikos ribų, tačiau šalies nacionalinis suverenitetas nebuvo pažeistas. Kaip rodo išlikę dokumentai ir K. Griniaus Vyriausybės kuriamų įvykių logika, priimdamas šį sunkų sprendimą premjeras vadovavosi ne tiek momentine politine nauda ar egzistuojančia geopolitine konjunkture, tuomet su įkarščiu teigusia, kad bolševikinę Rusiją nuo Europos būtinai reikia atitverti kaip įmanoma platesniu, stipresniu ir

³⁵ Kasparavičius, A. *Mykolo Sleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje (1919 04 12–10 06 ir 1926 06 15–12 16). Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrai (1918–1940)*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 206–217.

³⁶ Kasparavičius, A. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, – 1996, p. 76–80.

³⁷ *Ten pat*, p. 152–161.

sandaresniu *cordon sanitaire* nuo Rumunijos pietuose iki Suomijos šiaurėje³⁸, kiek ilgalaikiais šalies nacionaliniais interesais. K. Grinius buvo pagrįstai linkęs manyti, kad ilgesnėje istorinėje perspektyvoje ir geopolitinėje akistatoje su Rusija (eventualiai – Ukraina ir Baltarusija) Lenkija savo rytinių sričių (kresų) neišlaikys ir rytinių sienų neapgins, todėl laikėsi strategijos, kad Lenkijos ir Lietuvos dualistinio valstybingumo atkūrimas su buvusiu geopolitiniu partneriu Lietuvai būtų pražūtinga klaida. Daug pražūtingesnė nei Lenkijai. Nes rytinių sričių netekimas Lenkijai būtų skaudus tik geopolitiškai, bet dar negrėstų jos valstybinei tautinei egzistencijai. O Lietuvą toks pralaimėjimas galėtų pastatyti į dar blogesnę padėtį nei buvo atsidūrusi po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo, kai rusų šovinistų buvo užsimota iš principo nutrinti lietuvišką kultūrinę tapatybę ir lietuviams buvo iškilęs jau ne geopolitinio saugumo, bet egzistencinio išlikimo klausimas.

Turint galvoje faktą, kas ir kaip, kokiais principais ir metodika, remdamiesi Antrojo pasaulinio karo rezultatais, Vidurio ir Rytų Europoje braižė naujas pokarines sienas nuo Suomijos šiaurėje iki Rumunijos pietuose, kaip ir kieno dėka konkrečiai keitėsi pačios Lenkijos geopolitinė erdvė 1939–1945 m., tenka pripažinti, kad premjero K. Griniaus geopolitinės įžvalgos ir jų realizacija politinėje praktikoje gali būti puikus chrestomatinis pavyzdys. Tačiau tam, kad 1921 m. gale – valstybė dar beveik nepripažinta įtakingiausių tarptautinių lyderių, neturinti uosto ir faktiškai jau netekusi sostinės, pasižyminti labai ribotu finansiniu, kultūriniu, kariniu, politiniu ir diplomatiniumi bagažu, bet esanti „karo stovyje“ su vienu iš trijų didžiųjų kaimynų – K. Griniaus Vyriausybė sugebėtų apginti šalies ilgalaikius istorinius, egzistencinius interesus, premjerui reikėjo plieninio politinio stuburo. Todėl nenuostabu,

³⁸ Kalervo, H. *Cordon sanitaire or barriere de l'est?: the emergence of the new French Eastern Europe alliance policy 1917–1919*. Turku, 1975; Florin, A. Eastern borderlands as „cordon sanitaire“: Romanian and Polish frontiers in interwar geopolitics. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*. Lublin, 2012, vol. 67, z. 1, p. 49–61.

kad šeštosios Vyriausybės premjero ir trečiojo Respublikos Prezidento K. Griniaus portretas Kaune įsteigtos Lietuvos karo mokyklos aktų salę puošė ligi pat 1940 m. okupacijos – t. y. netgi per visus lietuviško autoritarizmo metus. Tai ženklas, kad K. Griniaus autoriteto nedrįso kvestionuoti autoritarinės Vyriausybės.

Kaip žinome, 1920–1922 m. pradžioje, stovėdamas prie jaunos Respublikos vairo, K. Grinius turėjo žvelgti ne vien į permainingus tarpautinius vandenis, rūpintis valstybės teritorinės programos realizavimu, bet ir kontroliuoti, stabilizuoti ir kiek įmanoma politiškai tobulinti vidaus situaciją šalyje. Dirbant K. Griniaus Ministrų kabinetui buvo padėti politiniai universiteto įkūrimo laikinojoje sostinėje pamatai, gerokai pasistūmėta rengiant pirmosios, demokratiškos jau Nuolatinės Konstitucijos principinius metmenis, *de facto* beveik baigtas rengti visuomenės nepaprastai laukiamas Žemės reformos įstatymas. Be to, nuveikta nemažai kitų atsikuriančios valstybės egzistencijai reikšmingų darbų.

IV

K. Griniaus sukaupta politinė patirtis ir parodyta politinė valia Lietuvos Respublikai kritiniais 1920–1921 m. lėmė, kad III Seimo rinkimus 1926 m. gegužę laimėjus kairiojo centro koalicijai jis buvo išrinktas šalies Prezidentu. Ir išrinktas ne bet kaip, bet didžiausia balsų persvara per visą tarpukario prezidentų rinkimų Seimuose istoriją: iš 79 parlamentarų net 50, t. y. beveik du trečdaliai, balsus atidavė už jį. Kokio masto yra K. Griniaus asmenybė, kokiais etiniais principais, moralinėmis vertybėmis ir kokia politine praktika vadovaudamasis jis ketina vesti Lietuvą, parodė jau pirmieji naujojo Prezidento žingsniai. 1926 m. birželio 7 d. per inauguraciją Seime įsipareigodamas laikytis Konstitucijos, ginti valstybę ir būti visiems lygiai teisingas, idėjinis laisvamaniis K. Grinius beveik absoliučiai katalikiškame krašte, kokia Lietuva dar buvo XX a. pradžioje, nesigriebė nei populizmo, nei viešųjų

ryšių ir Dievo vardo nepaminėjo. Šis iškalbus faktas lieka unikalus per visą Lietuvos prezidentų inauguracijų istoriją ligi šios dienos. Jei kai kurių vėlesnių Respublikos prezidentų, ypač išrinktų jau po 1990 m. kovo 11-osios, viešomis apeliacijomis į Dievą ir santykių su Katalikų bažnyčia nuoširdumu suabejoti galima labai rimtai, tai abejoti K. Griniaus laisvu ir atviru etiniu apsisprendimu gyventi be Dievo – beveik neįmanoma. Toks naujojo Prezidento gestas buvo labai aiški žinia ir tautai, ir tarptautinei bendrijai, kad Lietuvos Respublika moderni, demokratiška ir sekuliari valstybė, gerbianči sąžinės laisvę. Kita vertus, vos tapęs valstybės vadovu, nelaukdamas net Seimo atitinkamo įstatymo, K. Grinius pasirūpino, kad Prezidento alga jam būtų sumažinta beveik trečdaliu – nuo 6 000 litų iki 4 500. Tokiu poelgiu visuomenei siūsdamas aiškią žinią, kad greta sąžinės laisvės socialinis teisingumas, jo įgyvendinimas valstybėje bus ne mažiau svarbi visos jo politinės doktrinos ir praktikos šerdis.

Analizuojant Prezidento K. Griniaus politinę laikyseną bei veiklą 1926 m. vasarą–rudenį ir jos suponuotus lietuvių visuomenės (pilietine prasme) lūkesčius žvelgiant į ką tik išrinktą III Seimą ir naująjį Respublikos Prezidentą, būtų galima rašyti daug. Tai tema, matyt, verta atskiros, dar vienos monografijos. Tačiau, net ir bandant sintetinti, trumpai apibendrinti jo projektuotos ir bandytos realizuoti vidaus bei užsienio politikos planus ir rezultatus, galima pateikti gana ilgą darbų ir idėjų sąrašą.

Pradėti, regis, reiktų nuo to, kad 1926 m. vasarą–rudenį Lietuvoje jautėsi itin ryškus posūkis politinio režimo liberalizavimo, politinės sistemos modernizavimo ir valstybės progreso link. Iš esmės tai buvo pirmas ir vienintelis bandymas pirmojoje Lietuvos Respublikoje galutinai nusimesti ant carinės imperijos griuvėsių pastatytos ir iš jos daugeliu atvejų paveldėtos nacionalinės valstybės sisteminės valdymo ydas (kartais, tiesa, kiek „patobulintas“). Užsimota mažinti civilinę valdininkiją bei karinę biurokratiją, lygiagrečiai didinti jos veiklos efektyvumą ir gerokai mažinti valstybės valdymo kaštus. Iš esmės visiškai uždrausta

ir likviduota politinė cenzūra³⁹. Aršiai priešinantis krikščioniškajai demokratijai⁴⁰, bet pritariant Tautininkų frakcijai Seime⁴¹, jau birželio 17 d. panaikintas beveik permanentiškai nuo pat valstybės atsikūrimo buvęs „karo stovis“⁴². Nuspręsta iš kalėjimų išlaisvinti visus buvusio režimo politinius oponentus ir politiškai reabilituoti disidentus; atkurti per krikščioniškosios demokratijos valdymo metus suvaržytas piliečių konstitucines laisves ir teises; realizuoti beveik visoje modernioje Vakarų Europoje jau įtvirtintą civilinės metrikacijos normą, liudijančią valstybės ir Bažnyčios realų atskyrimą; atkurti ir įstatymiškai įtvirtinti žydų, baltgudžių ir lenkų tautinių mažumų kultūrinės autonomijas. Taip pat deklerikalizuoti nacionalinę švietimo sistemą; reformuojant Teologijos-filosofijos fakultetą liberalizuoti Lietuvos universitetą ir visą nacionalinio aukštojo mokslo sistemą. Einant struktūrinių kariuomenės reformų realizavimo, naujų operatyvinių gynybos ir mobilizacijos planų kūrimo keliu stiprinti Respublikos ginkluotąsias pajėgas ir gynybos pajėgumą⁴³. Specialiųjų tarnybų, pirmiausia – politinės

³⁹ Kuodys, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje, 1919–1940 m.*: daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009, p. 79.

⁴⁰ Stambi politinė ir juridinė klaida. *Rytas*. 1926, birž. 24, p. 1.

⁴¹ Svarstant „karo stovio“ įstatymo panaikinimą Seime ir spaudoje virė aistros. Štai tautininkas A. Voldemaras visuomenės tramdymą ir jos budrumo palaikymą nuolatiniu „karo stoviu“ lygino su asmens priklausomybe nuo kokaino ir reikalavo kuo greičiau „karo stovį“ atšaukti. „Socialdemokratas“ ta proga rašė: „Krikščionių atkakliai palaikomas karo stovis Lietuvoje buvo ne kas kita, kaip kieta ažuolinė lazda klerikalų-smurtininkų rankose. Su ta lazda žiauriai ir be atodairos mušė visą mūsų liaudį.“ Nuosaukiau „karo stovio“ panaikinimo būtinybę tuomet argumentavo Seimo Krašto apsaugos komisija, teikusi atitinkamą įstatymo projektą: „Svarstant karo stovio panaikinimo klausimą paaiškėjo, kad karo stovio palikimui nėra nei pas vieną grupę, nei pas vieną valstybės įstaigą rimtų motyvų. Niekas negali atsakingai pasakyti, kam reikalingas karo stovis.“ [*Seimo stenogramos: Trečiasis Seimas*, 1926, birž. 12 posėdis, p. 2–4, 7; Karo stovio panaikinimas: [redakcijos straipsnis]. *Socialdemokratas*. 1926, birž. 24, p. 1.]

⁴² *Seimo stenogramos: Trečiasis Seimas*, 1926, birž. 12 posėdis, p. 2–5.

⁴³ Kasparavičius, A. Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1993. Vilnius, 1994, p. 58–69.

policijos, veiklą giežtai subordinuoti Konstitucijai, įtvirtinti joms nuolatinę parlamentinę kontrolę etc. Pripažindamas ir įvertindamas varpininko, premjero ir Prezidento K. Griniaus nueitą kelią ir asmenybės nuopelnus tautai ir valstybei, Lietuvos universitetas 1926 m. vasarą jam suteikė *Honoris Causa* vardą.

Ne mažiau didelių ir valstybingumo raidai reikšmingų planų Prezidento K. Griniaus vadovaujama Lietuva buvo numaciusi ir užsienio politikos srityje. Po 1923 m. kovo 15 d. ambasadorių konferencijos sprendimo dėl Lenkijos rytinės sienos, kuris Vilnių su visu „hinterlandu“ – Pietryčių Lietuva formaliai juridiškai paliko Lenkijos suverenitetui ir kurį iš esmės pripažino visos Europos ir pasaulio valstybės, Vilniaus problema faktiškai buvo išstumta iš Europos politinių aktualijų ir tarptautinių santykių dienotvarkės⁴⁴. Kitaip tariant, laipsniškai užmirštama. Tokia XX a. trečio dešimtmečio vidurio tendencija rodė, kad Vilniaus byla iš politinės ir juridinės virsta jau tik istorine. Lietuvai tai buvo grėsminga tendencija, kuri reiškė, kad jei situacija nebus bent kiek išjudinta ir pakeista, tai anksčiau ar vėliau Lietuvos Respublikai teks susitaikyti su sostinės ir pietrytinių teritorijų negrįžtamu praradimu. Siekdami situaciją „perlaužti“ Lietuvos naudai, 1926 m. vidurvasarį Prezidentas K. Grinius ir premjeras, užsienio reikalų ministras M. Sleževičius pradėjo gana sudėtingą ir rizikingą politinį-diplomatinį žaidimą su Sovietų Sąjunga. Jo esmė, pasinaudojant SSRS geopolitiniu veiksniu, Vilniaus klausimą išjudinti, internacionalizuoti ir prieš Lenkijos bei kone visos Vakarų politinės sistemos valią vėl grąžinti į tarptautinę darbotvarkę⁴⁵.

Derybos su sovietais tuo reikalu visą 1926 m. vasarą ir rudens pradžioje vyko intensyviai, sunkiai ir permainingai, nes jų tikrasis objektas buvo ne tiek viešai deklaruojamas realios, patvarios, ilgalaikės taikos

⁴⁴ Žulys, Audrius A. *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939. Studium z historii dyplomacji*. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej, 2015, p. 73–79.

⁴⁵ Kasparavičius, A. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1996, p. 320–324.

įtvirtinimas regione, kiek prieš jų valią suformuotų ir jų nacionalinių interesų neatitinkančių geopolitinių realijų pakeitimas. Vis dėlto 1926 m. rugsėjo 28 d. Maskvoje pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartis tam tikrų politinių dividendų davė. Buvo rasta beveik saliamoniška juridinė formulė, kuri Lietuvai leido manyti ir skelbti, kad Rusija ir toliau pripažįsta Lietuvos suverenitetą Lenkijos administruojamoje Vilnijoje; Lenkiją vertė baimintis, kad Lietuva įgijo sunkiai prognozuojamą strateginį partnerį, kuris tam tikromis aplinkybėmis gali kelti grėsmę išlaikant Lenkijos suverenitetą rytinėse srityse; Vakarų valstybėms rodė, kad jų sukurta geopolitinė sistema Rytų Europoje toli nuo tobulumo ir Vilniaus byla, priešingai jų lūkesčiams ir deklaruojamai politikai, vis dėlto nėra baigta. Na o Maskvai paliko laisvas rankas ir suteikė neformalaus arbitro statusą sprendžiant Lietuvos ir Lenkijos konfliktą ir kartu atvėrė papildomą perspektyvą realizuoti jos geopolitinius interesus beveik visame Baltijos jūros šiaurričių regione. Nors dėl 1926 m. gruodžio 17 d. karinio-politinio perversmo Prezidentas K. Grinius buvo priverstas atsistatydinti, tačiau jo nužymėtos Lietuvos užsienio politikos Rytų gairės liko svarbios ir veiksmingos ligi pat Versalio taikos sistemos žlugimo Europoje ir Antrojo pasaulinio karo pradžios.

Ne mažiau toli siekiančių planų Prezidento K. Griniaus ir premjero, užsienio reikalų ministro M. Sleževičiaus politinis tandemas 1926 m. vasarą turėjo ir Vakarų, tai yra Klaipėdos, kryptimi. Svarbiausias uždavinys čia buvo stiprinti Lietuvos suverenitetą autonominiame Klaipėdos krašte ir kaip galima skubiau ir efektyviau ekonomiškai, politiškai, juridiškai ir kultūriškai integruoti buvusią Vokietijos imperijos teritoriją į lietuvišką nacionalinį valstybingumą⁴⁶. Tuo tikslu 1926 m. vidurvasarį su autonominio krašto politine vadovybe Vyriausybė pradėjo tam tikras derybas (svarbiausi klausimai: nesutampantys autonominės ir centrinės valdžios požiūriai į krašto statutą; iš uosto gaunamų pajamų perskirstymas tarp vietos ir centrinės valdžios; Protestantų ir Katalikų

⁴⁶ Žalys, V. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. T. 1. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 202.

bažnyčių santykiai; krašto protestantų santykiai su Lietuvos valdžia; krašto katalikiškų parapijų integravimas į Lietuvos bažnytinę provinciją; švietimo problemos krašte; Vokietijos piliečių – krašto vokiškų mokyklų mokytojų legitimumo klausimas etc.)⁴⁷, o pats Prezidentas 1926 m. liepos 30 d. – rugpjūčio 1 d. asmeniškai apsilankė Klaipėdoje ir krašte. Vizito metu susitiko su vietos politiniu elitu, čia dislokuotomis lietuvių karinėmis dalimis, su vietos lietuviais, vokiečiais ir žydais. Tokia pradžia Vyriausybei ir krašto visuomenei teikė vilčių, kad Didžiosios ir dalies Mažosios Lietuvos kultūrinis savitarpio supratimo ir politinės integracijos procesas pajudėjo.

1926 m. vasarą Lietuva bandė tiesti naują politinę santykių su Veimaro Vokietija, Prancūzija, Didžiąja Britanija, Čekoslovakija, Latvija ir Estija kryptį⁴⁸. Tam tikrų inovacijų ieškota ir dairantis diplomatinės išeities iš iracionalaus konflikto su Šventuoju Sostu. Tiesa, dėl M. Sleževičiaus Vyriausybės diplomatinės patirties stokos ir menko Šventojo Sosto politinės specifikos išmanymo šis bandymas, deja, nebuvo sėkmingas⁴⁹. Nors Prezidento K. Griniaus asmenį Šventasis Sostas tuomet traktavo pagarbiai⁵⁰, tačiau M. Sleževičiaus Vyriausybės vykdoma

⁴⁷ Lietuvos VRM politinės policijos agento Klaipėdoje K/3 1926 07 15 slapta pranešimas vadovybei „Susitaikymas su Klaipėda“, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA)*. F. 77, ap. 9, b. 35, lap. 54.

⁴⁸ Butkus, Z. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 103–112; Bukaitė, V. *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 99–101; Wolos, M. *Francija – ZSRR: stosunki polityczne w latach 1924–1932*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004, p. 307–312; Lietuvos užsienio reikalų ministrai, 1918–1940. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 217–220; Bukelevičiūtė, D. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 79, 152–153.

⁴⁹ Kasparavičius, A. *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 260–261.

⁵⁰ Šventojo Sosto pasiuntinio Lietuvoje Luigi Faidutti 1926 09 19 slapta pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui, kardinolui Pietro Gasparri. *Lietuva Bažnyčios nepaprastųjų reikalų kongregacijos archyvo dokumentuose (1919–1938)*. Kn. 1. Vilnius: Katalikų akademijos spaustuvė, 2014, p. 543–544.

politinė praktika – diplomatiųjų santykių tarp šalių suspendavimas ir atsisakymas pripažinti vos prieš kelis mėnesius naujai sukurtą Lietuvos bažnytinę provinciją be Vilniaus ir Vilnijos, konkordato sudarymo klausimo užšaldymas, nuoseklus Katalikų bažnyčios vaidmens valstybės gyvenime mažinimas, numatoma Teologijos-filosofijos fakulteto Lietuvos universitete reforma protestuojant prieš Lietuvos bažnytinės provincijos sukūrimą be Vilniaus arkivyskupijos, algų kunigams iš valstybės biudžeto mokėjimo faktinis⁵¹ sustabdymas⁵², iniciatyva realizuoti civilinę metrikaciją etc. – jam pasitėkėjimo nekėlė⁵³. Todėl M. Sleževičiaus Vyriausybės ir Prezidento K. Griniaus atsistatydinimus dėl gruodžio 17 d. perversmo Šventasis Sostas priėmė ramiai⁵⁴ ir su viltimi, kad naujoji „nacionalistų valdžia“ bus atidesnė Šventojo Sosto autoritetui ir sukalbamesnė⁵⁵.

⁵¹ Priimti atitinkamą įstatymą ir galutinai juridiškai įteisinti algų kunigams mokėjimo sustabdymą planuota nuo naujo valstybės biudžeto Seime priėmimo ir naujų finansinių metų, t. y. nuo 1927 m. sausio 1 d.

⁵² Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto 1926 06 29 posėdžio protokolas. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. 923, ap. 1, b. 1423, lap. 112.

⁵³ Šventojo Sosto pasiuntinio Lietuvoje Luigi Faidutti 1926 07 12 slapas pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui, kardinolui Pietro Gasparri. *Lietuva Bažnyčios nepaprastųjų reikalų kongregacijos archyvo dokumentuose (1919–1938)*. Kn. 1. Parengė R. Tolomeo, S. Camilli Giammei. Vilnius: Katalikų akademijos spaustuvė, 2014, p. 536–537; Šventojo Sosto pasiuntinio Lietuvoje Luigi Faidutti 1926 09 15 slapas pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui, kardinolui Pietro Gasparri. *Ten pat*, p. 542–543; Šventojo Sosto apaštališkojo vizitatoriaus Lietuvoje, arkivyskupo Jurgio Matulevičiaus-Matulaičio 1926 10 11 slapas pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gasparri. *Ten pat*, p. 549–551; Šventojo Sosto pasiuntinio Lietuvoje Luigi Faidutti 1926 10 27 slapas pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gasparri. *Ten pat*, p. 556–557.

⁵⁴ Šventojo Sosto pasiuntinio Lietuvoje L. Faidutti 1926 12 19 slapas pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gasparri. *Ten pat*, p. 567–568.

⁵⁵ Šventojo Sosto internuncijaus Lorenzo Schioppas 1927 04 02 slapas pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gasparri. *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): slaptojo Vatikano archyvo dokumentai*. Parengė A. Streikus. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidykla, 2010, p. 180–182.

Vietoj išvadų

1. Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) politiniame diskurse Kazio Griniaus asmenybė daugeliu aspektų yra išskirtinė, o kai kurias atvejais – netgi unikali. Pačiame nacionalinio valstybingumo formavimosi įkarštyje – 1920 m. birželį Ministrų kabineto vadovu K. Grinius iš esmės tapo be jokios rimtesnės valstybinio darbo patirties ir palyginti su gana menku socialistų liaudininkų-valstiečių sąjungos politiniu užnugariu Steigiamajame Seime. Tai yra daugiausia pasikliaudamas ne tiek vyraujančia politine tradicija – politiniu pragmatizmu ar egzistuojančia politine konjunktūra, kiek savo idėjinėmis vertybėmis, politiniais principais ir charakteriu. Ir tokios politinės etikos stengėsi laikytis visus darbo metus. Kita vertus, politinėje XX a. Lietuvos istorijoje unikalumu tai, kad K. Grinius yra vienintelis šalies vadovas – Prezidentas, kuris priimdamas šias pareigas 1926 m. birželį ir sakydamas inauguracinį pasižadėjimą (priešaišką) neapeliavo į jokiais antgamtinės jėgas ir neminėjo Dievo vardo, tuo išimtinai pabrėždamas pasaulietinį, demokratinį modernaus lietuviško valstybingumo pobūdį.

2. K. Griniaus vadovaujama Vyriausybė 1920 m. birželį – 1922 m. vasarį Lietuvos valstybingumą smarkiai pastūmėjo į priekį keliomis kryptimis. Tačiau toliausiai nueita užsienio politikos srityje. 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje pasirašyta Taikos sutartis su Sovietine Rusija Lietuvai turėjo istorinę reikšmę: juridiškai galutinai atpalaidavo nuo buvusio suverenų; fiksavo Lietuvos Respublikos pietrytinę sieną ir suverenitetą apibrėžtoje geopolitinėje erdvėje su sostine Vilniumi; atvėrė paskatą trečiosioms valstybėms *de jure* pripažinti Lietuvą; davė pradžią Lietuvos ir Rusijos pozityvių kaimyniškų santykių vektoriui. Tačiau, kita vertus, Lenkijos ir Sovietų Rusijos karo fone ir prieš Vakarų politinę valių Maskvoje sudaryta taika su Rusija išbalansavo Lietuvos Respublikos geopolitinę padėtį: dar labiau supriešino su Lenkija ir tam tikra prasme padarė priklausomą nuo Rusijos. Tokių geopolitinių pokyčių rezultatas – 1920 m. spalio Lenkijos karinė kampanija prieš

Lietuvą ir sostinės Vilniaus bei visos Pietryčių Lietuvos netektis. Taigi tenka konstatuoti, kad 1920 m. K. Griniaus Vyriausybė ne tik atgavo, bet ir prarado Vilnių pajusdama visas iš to išplaukiančias pasekmes. Vėlesniais metais, kovodamas dėl Vilniaus susigrąžinimo ir priimdamas sprendimus dėl P. Hymanso projektų, premjeras K. Grinius jau buvo kiek atsargesnis: savo politinius principus ir etiką bandė derinti su politiniu pragmatizmu bei geopolitinėmis tendencijomis Vidurio ir Rytų Europoje.

3. Po III Seimo rinkimų Prezidento K. Griniaus vedama Lietuva 1926 m. antroje pusėje rengėsi dideliame istoriniam šuoliui, kurio tikslas – galutinai atsiplėšti nuo carinės imperijos politinio-kultūrinio paveldo ir valstybės valdymo struktūrinių ydų. Didelei asmenybei buvo reikalinga ir didelė politinė scena. Tokia, kokios modernėjanti Lietuva tuomet suteikti negalėjo. Todėl šis šuolis dėl dalies besiformuojančio nacionalinio politinio elito įvairių fobijų (pirmiausia antilenkiškumo, įtaraus požiūrio į žydus ir politines naujoves), visuomenės konservatyvaus patriarchalinio mąstymo, pasyvaus, inertiško pobūdžio, etnopolitinio susiskaldymo, taip pat ir dėl nepalankios tarptautinės konjunktyūros (1926 m. gegužę Varšuvoje įvykusio antivyriausybinių, antikonstitucinio perversmo, pasibaigusio autoritarizmo įsitvirtinimu visoje Lenkijoje, ir paaštrėjusios Vakarų demokratijų konfrontacijos su Sovietų Sąjunga) liko neįgyvendintas. Klaidinga būtų teigti, kad po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Lietuvos valstybingumo modernizacija galutinai sustojo. Ji vyko. Nemažą dalį K. Griniaus idėjų tęsė ir bandė realizuoti jo politiniai ir idėjiniai oponentai – tautininkai, pirmiausia – premjeras prof. Augustinas Voldemaras ir Prezidentas Antanas Smetona. Ypač tai buvo akivaizdu iš karto po perversmo. Tačiau valstybės modernizavimas po perversmo jau vyko pernelyg lėtai, vangiai, idėjiškai tendencingai ir su autoritarizmo ženklais. O tai savo ruožtu lėmė, kad didžiuosius XX a. vidurio Europos geopolitinius sukrėtimus Lietuva pasitiko ir psichologiškai, ir kultūriškai, ir valstybės valdymo būdu vis dar vėluodama ir smarkiai atsilikdama nuo demokratinių

procesų Europoje. Autoritarinė komandinė valstybės valdymo sistema, susiformavusi netrukus po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, tik pirmus kelerius metus ir tik daugiau vizualiai išoriškai atrodė efektyvi, bet savo esme buvo ganėtinai skurdi ir stagnacinė. O globalių XX a. vidurio geopolitinių iššūkių išvakarėse – jau pastebimai stokojanti piliečių politinio pasitikėjimo ir moralinės, idėjinės paramos.

KAZYS GRINIUS: AN OUTSTANDING PERSONALITY IN SMALL COUNTRY POLITICS. ETHICS AND POLITICAL ENGAGEMENT IN 1920–1926

ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS

Summary

Keywords: Kazys Grinius; Prime Minister; President; Seimas; interwar period; Political ethics; Vilnius problem; Great Powers.

Member of the Constituent Assembly and member of all the democratically elected Seimas Assemblies between 1920 and 1926, Kazys Grinius served as Prime Minister from 1920 to 1922 before his election as President of the Republic of Lithuania in 1926. This outstanding politician with complex personality relentlessly strove for the highest humanist ideals and encouraged his fellow-colleagues to do so, too. His ambition was to reach particularly stringent ethical standards in all spheres regardless of any circumstances. In Lithuania's historical memory, the name of Kazys Grinius is associated with his significant role in the political

discourse of the First Republic of Lithuania (1918–1940).

In the midst of formation of the statehood, in June 1920, Grinius became the Head of the Cabinet of Ministers without any prior work experience in public administration and with a very scarce political backing of the Lithuanian Popular Peasants' Union at the Constituent Assembly (Seimas). His sense of direction mostly derived from his own ideals and values, political principles and character, rather than the existing political tradition of pragmatism and the political setup. What is unique about Grinius in the context of political history of the twentieth century

Lithuania, is that he was the only President and Head of State in the country who did not appeal to supernatural forces and did not utter the name of God in his inaugural pledge in June 1926. Thus, he highlighted the secular nature of the modern democratic statehood of Lithuania.

In the period between June 1920 and February 1922, the government under Grinius' leadership significantly consolidated the country's statehood in a number of areas. Its furthest reach was in the field of foreign policy. Of significant historical importance to Lithuania was the Peace Treaty between Lithuania and the Soviet Russia, signed on 12 July 1920 in Moscow. It *de jure* freed Lithuania from its former sovereign; defined the South Eastern border of the Republic of Lithuania and secured Lithuania's sovereignty in the well-defined geopolitical area with Vilnius as its capital. The Peace Treaty also created incentives for third countries to *de jure* recognise Lithuania as an independent country and gave rise to the positive de-

velopment of good neighbourly relations between Lithuania and Russia. However, the Grinius-led government in 1920s not only regained but also lost Vilnius as the capital city of Lithuania, with all the resulting political and historical consequences.

In the second half of 1926, after the third parliamentary elections, Lithuania led by President Grinius embarked on an ambitious domestic and foreign policy reform. It was preparing for a historic breakthrough from the political and cultural heritage of the tsarist empire and the associated structural weaknesses and red tape in public administration. However, these ambitions remained unattained due to various fears emerging among the national political elites, complemented with conservative patriarchal mindset, inert society, conservatism, and ethnic and political divide in the society, made worse by the unfavourable international climate resulting from the unconstitutional coup in Poland in May 1926 and leading the country towards authoritarian rule.

Įteikta 2016 m. spalio 25 d.